

ايڪولنگوسٽڪس جي تناظر ۾ ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ لاڳاپن جو تنقيدي اڀياس

The Interrelationship between Language, Environment, and Society: A Critical Eco-linguistic Study

Bakhtawar Channa^a, Dr. Phuloo Sunder Meghwar^b, Saima Solangi^c, Nigaar Pathani^d, Azizullah Phull^e

- M.Phil. Scholar and Teaching Assistant at the Department of Sindhi Language and Literature, Shaheed Benazir Bhutto University, Shaheed Benazirabad, Sindh, Pakistan.
- Assistant Professor at the Department of Sindhi Language and Literature, Shaheed Benazir Bhutto University, Shaheed Benazirabad, Sindh, Pakistan.
- M.Phil. Scholar at the Department of Sindhi Language and Literature, Shaheed Benazir Bhutto University, Shaheed Benazirabad, Sindh, Pakistan.
- M.Phil. Scholar at the Department of Sindhi Language and Literature, Shaheed Benazir Bhutto University, Shaheed Benazirabad, Sindh, Pakistan.
- M.Phil. Scholar at the Department of Sindhi Language and Literature, Shaheed Benazir Bhutto University, Shaheed Benazirabad, Sindh, Pakistan.

ARTICLE INFO

Received:

May 02, 2026

Revision Received:

May 16, 2026

Accepted:

June 01, 2026

Available Online:

June 20, 2026

Keywords:

Ecolinguistics, Language, Environment, Society, Ecological Discourse, Environmental Awareness, Sustainability, Sindhi Language, Culture, Critical Discourse Analysis

ABSTRACT

This study explores the interrelationship between language, environment, and society from the perspective of eco linguistics. It examines how language functions not only as a medium of communication but also as a powerful tool that shapes environmental awareness, social values, and human behavior toward nature. Drawing on the theoretical framework of eco linguistics, the study investigates the role of linguistic expressions, environmental discourses, cultural narratives, and social communication in influencing public perceptions of ecological issues such as climate change, environmental pollution, biodiversity loss, deforestation, and sustainable development.

The research also highlights the ecological knowledge embedded in the Sindhi language, folklore, proverbs, idioms, and cultural traditions, demonstrating how linguistic and cultural heritage contributes to the preservation of environmental values. Furthermore, it critically examines the language used in media and digital communication to understand its impact on environmental consciousness and social responsibility. Using a qualitative research approach based on document analysis and critical discourse analysis, the study aims to identify language practices that promote environmentally responsible attitudes and sustainable relationships between humans and nature.

The findings are expected to demonstrate that language plays a significant role in constructing ecological worldviews, shaping environmental ethics, and encouraging sustainable social practices. The study further argues that eco linguistic approaches can

* Correspondence to: M.Phil. Scholar and Teaching Assistant at the Department of Sindhi Language and Literature, Shaheed Benazir Bhutto University, Shaheed Benazirabad, Sindh, Pakistan.

E-mail address: bakhtawrchanna516@gmail.com (B. Channa)

contribute to environmental education, public policy, media communication, and the promotion of sustainable development. By emphasizing the importance of environmentally beneficial discourse, this research seeks to provide valuable insights for strengthening ecological awareness and fostering a more socially inclusive and environmentally responsible society, particularly within the Sindhi cultural context.

1. فراعته

ايڪولينگوسٽڪس (Ecolinguistics) لسانيات جي هڪ جديد، بين العالومي (Interdisciplinary) ۽ تيزيءَ سان ترقي ڪندڙ شاخ آهي، جيڪا ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ موجود باهمي لاڳاپن جو سائنسي ۽ تنقيدي مطالعو ڪري ٿي. هن شعبي جو بنيادي مقصد اهو سمجهڻ آهي ته ٻولي ڪيئن انسانن جي ماحول بابت سوچ، روين، قدرن ۽ عملن جي تشڪيل ۾ ڪردار ادا ڪري ٿي ۽ سماج ۾ ماحولياتي شعور جي واڌاري يا گهٽتائي تي ڪيئن اثر انداز ٿئي ٿي. (Haugen, 1972) موجوده دور ۾ جڏهن دنيا موسمياتي تبديلي، حياتياتي تنوع جي گهٽتائي، قدرتي وسيلن جي کوٽ، آلودگي، جنگلات جي خاتمي ۽ پاڻي جي بحران جهڙن عالمي ماحولياتي مسئلن کي منهن ڏئي رهي آهي، تڏهن ايڪولينگوسٽڪس جي اهميت وڌيڪ نمايان ٿي چڪي آهي، ڇاڪاڻ ته ماحولياتي مسئلن جي حل لاءِ صرف سائنسي ۽ فني حڪمت عملين کان علاوه مؤثر لساني ۽ سماجي بيانن جي پڻ ضرورت آهي. (Stibbe, 2021)

ٻولي صرف رابطي جو ذريعو نه آهي، پر اها انساني شعور، علم، ثقافت، قدرن ۽ سماجي روين جي تعمير جو بنيادي وسيلو پڻ آهي. ماڻهو پنهنجي ماحول بابت جيڪي خيال قائم ڪن ٿا، اهي گهڻو ڪري انهن لفظن، استعارن، اصطلاحن ۽ بيانن جي ذريعي ترتيب وٺن ٿا، جيڪي روزمره زندگي، تعليم، ميڊيا، سياسي خطابن ۽ سماجي رابطن ۾ استعمال ٿين ٿا. جيڪڏهن ماحول کي صرف معاشي وسيلن جي صورت ۾ پيش ڪيو وڃي ته ماڻهو ان کي استعمال لائق سمجهندا، جڏهن ته جيڪڏهن فطرت کي زندگيءَ جي بنيادي نظام طور بيان ڪيو وڃي ته ماحولياتي ذميوار ۽ تحفظ جو شعور وڌڻ جا امڪان وڌيڪ هوندا آهن. (Halliday, 2001)

انهيءَ ڪري ايڪولينگوسٽڪس ان ڳالهه جو جائزو وٺي ٿي ته مختلف لساني بيانن ۽ انسان ۽ فطرت جي وچ ۾ ڪهڙي قسم جو تعلق پيدا ڪن ٿا. ايڪولينگوسٽڪس جي نظرياتي بنياد "ٻولي جي ماحوليات (Ecology of Language)" واري تصور تي ٻيٺل آهي، جنهن کي پهريون ڀيرو اينئر هاگن (Einar Haugen) 1972ع ۾ پيش ڪيو. هاگن موجب هر ٻولي پنهنجي سماجي، ثقافتي ۽ فطري ماحول سان گهرو تعلق رکي ٿي، ۽ ان ماحول جي اثرن کي پنهنجي اندر محفوظ ڪري ٿي. هن جو خيال هو ته ٻوليءَ جو مطالعو ان جي ماحول کان الڳ ڪري نٿو سگهجي، ڇاڪاڻ ته هر ٻولي پنهنجي ڳالهائيندڙن جي رهڻي ڪهڻي، قدرتي وسيلن، ثقافتي روايتن ۽ سماجي قدرن جي عڪاسي ڪري ٿي. (Haugen, 1972)

فل ۽ موهلهاسلر (Fill & Mühlhäusler, 2001) هن نظريي کي وڌيڪ وسيع ڪندي ايڪولينگوسٽڪس کي اهڙي علمي ميدان طور متعارف ڪرايو، جيڪو ٻولي، حياتياتي تنوع، ثقافتي تنوع ۽ ماحولياتي استحڪام جي وچ ۾ موجود لاڳاپن جو جائزو وٺي ٿو. جديد ايڪولينگوسٽڪس ۾ آرن اسٽب (Arran Stibbe) جو ڪم بنيادي اهميت رکي ٿو. اسٽب (2021) مطابق سماج ۾ رائج بيانن (Stories We Live By) انسانن جي ماحول بابت سوچ ۽ عمل تي گهرو اثر ڇڏين ٿا. جيڪڏهن ٻوليءَ ۾ ترقي، واڌ ويجهه ۽ واپرائڻ کي هميشه مثبت تصور ڪيو وڃي ته اهو قدرتي وسيلن جي بي دريغ استعمال کي جائز قرار ڏئي سگهي ٿو. ان جي ابتڙ جيڪڏهن ٻوليءَ ۾ تحفظ، ذميوار ۽ توازن ۽ گڏيل بقا جا تصور هجن ته اهي ماحول دوست روين کي هٿي ڏئي سگهن ٿا. اهڙيءَ طرح ايڪولينگوسٽڪس رڳو لساني تجزيي تائين محدود نه آهي، پر اها سماجي ۽ ماحولياتي انصاف سان پڻ لاڳاپيل آهي.

ماحولياتي مسئلن بابت عوامي شعور جي تعمير ۾ ميڊيا، تعليمي ادارا، سياسي اڳواڻ ۽ سماجي رابطن جا ذريعا اهم ڪردار ادا ڪن ٿا. ماحولياتي خبرن، اشتهارن، پاليسين ۽ تعليمي مواد ۾ استعمال ٿيندڙ ٻولي ماڻهن جي سوچ کي سڌيءَ ريت متاثر ڪري ٿي. مثال طور، "Climate Crisis" ۽ "Climate Change" جهڙا اصطلاح مختلف نفسياتي ۽ سماجي اثر پيدا ڪن ٿا. پهريون اصطلاح هنگامي صورتحال جو احساس پيدا ڪري ٿو، جڏهن ته ٻيو نسبتاً غير جانبدار محسوس ٿئي ٿو. اهڙيءَ طرح لفظن جي چونڊ ماحولياتي پاليسين ۽ عوامي راءِ تي اثر انداز ٿي سگهي ٿي. (Alexander & Stibbe, 2014)

تنهن ڪري ايڪولينگوسٽڪس ماحولياتي بيانن جو تنقيدي جائزو وٺي ٿي ته جيئن اهڙن لساني نمونن جي سڃاڻپ ڪري سگهجي جيڪي ماحولياتي استحڪام کي هٿي ڏين يا ان جي مخالفت ڪن. سماج ۽ ٻولي جو تعلق پڻ ايڪولينگوسٽڪس جو مرڪزي موضوع آهي. هر سماج پنهنجي ٻولي وسيلي علم، ثقافت، قدرن ۽ روايتن کي هڪ نسل کان ٻي نسل تائين منتقل ڪري ٿو. مقامي ٻولين ۾ فطرت، زمين، پاڻي، ٻيلن، جانورن، پکين ۽ موسمن بابت جيڪا ڄاڻ محفوظ هوندي آهي، اها هزارين سالن جي انساني تجربي جو نتيجو هوندي آهي. جڏهن ڪا ٻولي ختم ٿيڻ لڳندي آهي ته ان سان گڏ ماحولياتي ڄاڻ جو هڪ وڏو خزانو پڻ ضايع ٿي ويندو آهي. انهيءَ ڪري لساني تنوع ۽ حياتياتي تنوع کي هڪ ٻئي سان ڳنڍيل تصور ڪيو وڃي ٿو. (Maffi, 2005) موهلهاسلر (2003) پڻ واضح ڪري ٿو ته مقامي ٻوليون پائيدار ماحولياتي نظام بابت اهڙي ڄاڻ محفوظ ڪن ٿيون، جيڪا جديد ترقياتي ماڊلن ۾ گهڻو ڪري نظر انداز ڪئي وڃي ٿي.

سنڌي ٻولي ۽ ثقافت پڻ ايڪولينگوسٽڪ مطالعي لاءِ انتهائي اهم حيثيت رکن ٿيون. سنڌ جي لوڪ ادب، شاعري، پهڪن، چوڻين، لوڪ گيتن ۽ روايتن ۾ درياهه، زمين، وڻن، برسات، فصلن، ريگستان، جهنگلي جيوت ۽ موسمن بابت وسيع لساني سرمايو موجود آهي. اهي لساني اظهار صرف ثقافتي خوبصورتي جو اظهار نه آهن، پر ماحولياتي ڄاڻ، فطرت سان هم آهنگي ۽ پائيدار زندگي جي اصولن کي پڻ ظاهر ڪن ٿا. سنڌي لوڪ ادب ۾ فطرت کي زندگيءَ جو ساٿي، رزق جو ذريعو ۽ اخلاقي ذميوار طور پيش ڪيو ويو آهي، جيڪو

ايڪولنگوسٽڪ تجزيي لاءِ اهم مواد فراهم ڪري ٿو. ٻئي طرف جديديت، صنعتي ترقي، شهري آبادي، گلوبلائيزيشن ۽ ڊجيٽل رابطن جي ڪري ماحول بابت لساني اظهار ۾ نمايان تبديليون اچي رهيون آهن. صارف پرستي (Consumerism)، مارڪيٽ معيشت ۽ اقتصادي ترقي بابت بيان به اڪثر قدرتي وسيلن جي بي دريغ استعمال کي جائز قرار ڏين ٿا، جڏهن ته ماحولياتي نقصان کي نظر انداز ڪن ٿا.

(Stibbe, 2021) سوشل ميڊيا جي تيزي سان وڌندڙ استعمال ماحولياتي معلومات جي تيز منتقلي جو سبب بڻيو آهي، پر ان سان گڏ غلط معلومات، افواهه ۽ غير سائنسي دعوائن جو ڦهلاءُ پڻ وڌيو آهي. اهڙي صورتحال ۾ ايڪولنگوسٽڪس جو تنقيدي نقطه نظر وڌيڪ اهم ٿي وڃي ٿو، ڇاڪاڻ ته اهو صحيح ۽ غلط ماحولياتي بيانن جي سڃاڻپ ۾ مدد فراهم ڪري ٿو. تعليم جي شعبي ۾ پڻ ايڪولنگوسٽڪس جي اهميت نمايان آهي. جيڪڏهن تعليمي نصاب ۾ ماحول دوست ٻولي، تنقيدي سوچ ۽ ماحولياتي ذميواري سان لاڳاپيل مواد شامل ڪيو وڃي ته شاگردن ۾ پائيدار ترقي بابت شعور پيدا ڪري سگهجي ٿو. (Fill & Penz, 2018) اهڙي تعليم نه رڳو ماحولياتي ڄاڻ ۾ اضافو ڪري ٿي، پر شاگردن کي ذميواري شھري بڻائڻ ۾ پڻ مددگار ثابت ٿئي ٿي.

سنڌي سماج جي حوالي سان ايڪولنگوسٽڪس تي منظم علمي تحقيق اڃا محدود آهي، جيتوڻيڪ سنڌي ٻوليءَ ۾ ماحول بابت وسيع لساني ۽ ثقافتي سرمايو موجود آهي. هن تحقيق جو مقصد انهن لساني ۽ ثقافتي عنصرن جو ايڪولنگوسٽڪ نقطه نظر سان تجزيو ڪرڻ آهي، جيئن اهو واضح ٿي سگهي ته سنڌي ٻولي ماحولياتي شعور، سماجي ذميواري ۽ پائيدار ترقي جي فروغ ۾ ڪهڙو ڪردار ادا ڪري ٿي. هي مطالعو ماحولياتي بيانن، ميڊيا جي ٻولي، لوڪ ادب ۽ ثقافتي اظهار جي تنقيدي جائزي ذريعي اهڙين لساني حڪمت عملين جي نشاندهي ڪندو، جيڪي انسان ۽ فطرت جي وچ ۾ متوازن ۽ ذميواري لڳائڻ کي مضبوط بڻائي سگهن. ايڪولنگوسٽڪس هڪ اهڙو جديد علمي ميدان آهي، جيڪو ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ موجود پيچيده لاڳاپن کي سمجهڻ لاءِ جامع نظرياتي فريم ورڪ مهيا ڪري ٿو. موجوده عالمي ماحولياتي بحرانن جي تناظر ۾ هي شعبي ماحولياتي تعليم، پاليسي سازي، سماجي رابطن ۽ پائيدار ترقي جي فروغ ۾ اهم ڪردار ادا ڪري سگهي ٿو. سنڌي ٻولي ۽ ثقافت جي حوالي سان هن شعبي ۾ تحقيق نه صرف علمي ميدان ۾ نئون اضافو ثابت ٿيندي، پر ماحولياتي شعور، لساني ورثي جي تحفظ ۽ سماجي ذميواري جي واڌاري لاءِ پڻ بنيادي اهميت رکي ٿي.

2. ادبي جائزو:

ايڪولنگوسٽڪس (Eco linguistics) جديد لسانيات جي هڪ اهم ۽ بين العلمي شاخ آهي، جيڪا ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ موجود باهمي لاڳاپن جو سائنسي، سماجي ۽ تنقيدي جائزو وٺي ٿي. هن شعبي جي ارتقا مختلف مرحلن مان گذري آهي، جتي شروعات ۾ ٻولي جي ماحوليات (Ecology of Language) تي زور ڏنو ويو، جڏهن ته بعد ۾ ماحولياتي بيانن (Ecological Discourses)، ماحولياتي انصاف (Ecological Justice)، لساني تنوع (Linguistic Diversity) ۽ پائيدار ترقي (Sustainable Development) سان لاڳاپيل موضوعن کي به شامل ڪيو ويو. موجوده دور ۾ ايڪولنگوسٽڪس صرف لسانيات تائين محدود نه رهي آهي، پر ماحوليات، سماجيات، ثقافتي اڀياس، تعليم، ميڊيا ۽ مواصلات جي مطالعي سان پڻ ويجهو تعلق رکي ٿي. (Fill & Mühlhäusler, 2001)

ايڪولنگوسٽڪس جو بنيادي نظريو اينر هاگن (Einar Haugen) پيش ڪيو، جنهن 1972ع ۾ "The Ecology of Language" ذريعي "ٻولي جي ماحوليات (Ecology of Language)" جو تصور متعارف ڪرايو. هاگن موجب هر ٻولي پنهنجي سماجي، ثقافتي ۽ فطري ماحول سان گهري وابستگي رکي ٿي، ۽ ٻوليءَ جي ترقي، تبديلي ۽ بقا ان ماحول سان لاڳاپيل هوندي آهي. هن دليل ڏنو ته ٻولي کي صرف لساني ڍانچي تائين محدود ڪري نه ڏسڻ گهرجي، بلڪه ان کي انساني سماج، ثقافت ۽ قدرتي ماحول جي گڏيل نظام جو حصو سمجهڻ گهرجي. (Haugen, 1972) هاگن جو هي تصور بعد ۾ ايڪولنگوسٽڪس جي بنيادي نظرياتي فريم ورڪ طور قبول ڪيو ويو. هاگن جي نظريي کي فل ۽ موهلهاسلر وڌيڪ وسيع ڪيو. انهن جي مرتب ڪيل ڪتاب (The Ecolinguistics Reader, 2001) ۾ مختلف محققن جا مقالا شامل آهن، جن ۾ واضح ڪيو ويو آهي ته ٻولي صرف ماحول جي عڪاسي نه ڪندي آهي، پر ماحول بابت انساني روين، پاليسين ۽ سماجي عملن تي پڻ اثر انداز ٿيندي آهي. انهن محققن دليل ڏنو ته لساني تنوع ۽ حياتياتي تنوع هڪ ٻئي سان ڳنڍيل آهن، ۽ جڏهن ڪا ٻولي ختم ٿي وڃي ٿي ته ان سان گڏ صدين جي ماحولياتي ڄاڻ پڻ ختم ٿيڻ لڳندي آهي. (Fill & Mühlhäusler, 2001)

هاليڊي (Halliday, 2001) ايڪولنگوسٽڪس جي ترقي ۾ اهم نظرياتي اضافو ڪيو. هن جو خيال هو ته جديد سماج ۾ استعمال ٿيندڙ ٻولي واپرائڻ (Consumption)، صنعتي ترقي ۽ اقتصادي واڌ کي غير ضروري طور مثبت انداز ۾ پيش ڪري ٿي، جنهن سبب ماحولياتي نقصان بابت حساسيت گهٽجي ٿي. هاليڊي موجب لساني اظهار صرف حقيقتن کي بيان نٿو ڪري، پر سماجي حقيقتن جي تعبير به ڪري ٿو. جيڪڏهن ٻولي ۾ فطرت کي صرف معاشي وسيلو سمجهيو وڃي ته اهو ماحولياتي استحصال کي جائز بڻائي سگهي ٿو، جڏهن ته ماحول دوست بيان به ماڻهن ۾ ذميواري جو احساس پيدا ڪري سگهن ٿي. (Halliday, 2001)

پيٽر موهلهاسلر (Mühlhäusler, 2003) پنهنجي ڪتاب Language of Environment, Environment of Language ۾ ماحول ۽ ٻولي جي لاڳاپي کي وڌيڪ واضح ڪيو. هن ڏيکاريو ته مقامي ٻوليون پنهنجي ڳالهائيندڙن جي ماحول بابت انتهائي قيمتي ڄاڻ محفوظ رکن ٿيون. مثال طور، ڪيترين مقامي برادرين وٽ ٻوٽن، جانورن، موسمن، پاڻي ۽ زمين بابت اهڙا اصطلاح موجود آهن، جيڪي جديد سائنسي ادب ۾ به مڪمل طور تي موجود نه آهن. موهلهاسلر دليل ڏنو ته لساني تنوع جي تحفظ سان گڏ ماحولياتي تنوع جي حفاظت به ممڪن بڻجي ٿي، ڇاڪاڻ ته ٻئي هڪ ٻئي سان گهري طرح ڳنڍيل آهن. (Mühlhäusler, 2003) مافي (Maffi, 2005) لساني، ثقافتي ۽ حياتياتي تنوع جي وچ ۾ موجود لاڳاپن تي اهم تحقيق ڪئي. سندس مطابق دنيا جي گهڻين مقامي ٻولين ۾ ماحولياتي ڄاڻ جا اهڙا خزانا موجود آهن، جيڪي قدرتي وسيلن جي پائيدار استعمال لاءِ انتهائي اهم آهن. جڏهن ڪا ٻولي يا ثقافت ختم ٿيڻ لڳندي آهي ته ان سان گڏ ماحول بابت روايتي علم

پڻ ضايع ٿي ويندو آهي. انهيءَ ڪري لساني تنوع، ثقافتي تنوع ۽ حياتياتي تنوع کي گڏيل طور تي محفوظ ڪرڻ جي ضرورت آهي (Maffi, 2005).

جديد ايڪولينگوسٽڪس ۾ آرن اسٽب (Arran Stibbe) جو ڪم سڀ کان وڌيڪ اثرائتو تصور ڪيو وڃي ٿو. سندس ڪتاب *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By* پهريون ڀيرو 2015ع ۾ شايع ٿيو، جنهن جو ٻيو ايڊيشن 2021ع ۾ منظر عام تي آيو. اسٽب "Stories We Live By" جو تصور پيش ڪندي بيان ڪري ٿو ته سماج ۾ رائج بيان، استعارا، تشبيهون ۽ لساني نمونا ماڻهن جي ماحول بابت سوچ ۽ عمل کي شڪل ڏين ٿا. هن ماحولياتي بيانن جو تنقيدي تجزيو پيش ڪندي دليل ڏنو ته اهڙا بيان به جيڪي لامحدود اقتصادي ترقي، واپرائڻ ۽ قدرتي وسيلن جي استحصال کي جائز قرار ڏين ٿا، ماحولياتي بحرانن کي وڌيڪ شدت ڏين ٿا، جڏهن ته اهڙا بيان به جيڪي گڏيل بقا، ماحولياتي انصاف ۽ ذميوار ڪي فروغ ڏين ٿا، پائيدار ترقي لاءِ وڌيڪ ڪارآمد ثابت ٿين ٿا. (Stibbe, 2021) اليگزينڊر ۽ اسٽب (Alexander & Stibbe, 2014) ماحولياتي بيانن جي تجزيي بابت پنهنجي مشهور مقالي ۾ واضح ڪيو ته ايڪولينگوسٽڪس جو مقصد صرف ماحول بابت استعمال ٿيندڙ ٻوليءَ جو تجزيو ڪرڻ نه آهي، پر اهڙي ٻوليءَ جي سڃاڻپ ڪرڻ به آهي، جيڪا ماحولياتي استحڪام کي فروغ ڏئي يا ان جي مخالفت ڪري. انهن مطابق ميڊيا، سياسي تقريرون، اشتهار، ڪاروباري پاليسيون ۽ تعليمي مواد ماحولياتي شعور جي تعمير ۾ بنيادي ڪردار ادا ڪن ٿا، تنهن ڪري انهن جو تنقيدي لساني تجزيو ضروري آهي. (Alexander & Stibbe, 2014)

فل ۽ پينز (Fill & Penz, 2018) پنهنجي مرتب ڪيل *The Routledge Handbook of Ecolinguistics* ۾ ايڪولينگوسٽڪس جي جديد رخن تي روشني وڌي آهي. هنن مختلف محققن جي تحقيق کي گڏ ڪندي اهو واضح ڪيو ته ايڪولينگوسٽڪس هاڻي تعليم، ميڊيا، قانون، سياست، ماحولياتي پاليسين، ڪاروباري رابطن ۽ ڊجيٽل مواصلات تائين وسيع ٿي چڪي آهي. هن ڪتاب موجب ماحولياتي تعليم ۾ ايڪولينگوسٽڪس جو استعمال شاگردن ۾ تنقيدي سوچ، ماحولياتي ذميوار ۽ پائيدار ترقي بابت مثبت روين جي واڌاري ۾ اهم ڪردار ادا ڪري سگهي ٿو. (Fill & Penz, 2018). ڊجيٽل دور ۾ سوشل ميڊيا پڻ ايڪولينگوسٽڪس جي تحقيق جو اهم موضوع بڻجي چڪي آهي. فيس بڪ، ايڪس، يوٽيوب ۽ ٻين آن لائين پليٽ فارمن تي ماحولياتي موضوعن بابت وڏي پيماني تي گفتگو ٿئي ٿي. هڪ طرف اهي پليٽ فارم ماحولياتي شعور پيدا ڪرڻ جو ذريعو بڻجن ٿا، ته ٻئي طرف غلط معلومات ۽ گمراهه ڪندڙ بيان به تيزي سان ڦهلجن ٿا. جديد تحقيق ڏيکاري ٿي ته ڊجيٽل بيانن جو تنقيدي جائزو وٺڻ ماحولياتي پاليسين ۽ عوامي آگاهي جي حوالي سان انتهائي ضروري آهي (Stibbe, 2021).

سنڌي ٻولي جي حوالي سان ايڪولينگوسٽڪس تي سڌي طرح علمي تحقيق محدود آهي، پر سنڌي لوڪ ادب، ڪلاسيڪي شاعري، چوڻين، پهڪن، لوڪ گيتن ۽ ثقافتي روايتن ۾ فطرت ۽ ماحول بابت وسيع مواد موجود آهي. سنڌي شاعري ۾ درياهه، وڻ، مينهن، فصل، زمين، ريگستان، پکين ۽ جهنگلي حيات بابت بي شمار علامتون ۽ استعارا ملن ٿا، جيڪي انسان ۽ فطرت جي ويجهي تعلق کي ظاهر ڪن ٿا. شاهه عبداللطيف ڀٽائي، سچل سرمست ۽ ٻين صوفي شاعرن جي شاعري ۾ فطرت کي روحاني، سماجي ۽ اخلاقي زندگي جو لازمي حصو تصور ڪيو ويو آهي. جيتوڻيڪ انهن موضوعن تي ادبي ۽ ثقافتي تحقيق موجود آهي، پر انهن جو ايڪولينگوسٽڪ نقطه نظر سان منظم لساني تجزيو اڃا تائين محدود نظر اچي ٿو. موجوده ادبي جائزي مان ظاهر ٿئي ٿو ته بين الاقوامي سطح تي ايڪولينگوسٽڪس تي وسيع تحقيق ٿي چڪي آهي، جنهن ۾ ٻولي، ماحول، ميڊيا، تعليم، ماحولياتي پاليسين ۽ ثقافتي بيانن جي مطالعي کي وڏي اهميت ڏني وئي آهي. جڏهن ته سنڌي ٻولي ۽ سنڌي سماج جي حوالي سان هن شعبي ۾ تحقيق جو واضح خال موجود آهي. خاص طور تي سنڌي لوڪ ادب، ماحولياتي اصطلاحن، ميڊيا جي ٻولي، سماجي بيانن ۽ ڊجيٽل رابطن جي ايڪولينگوسٽڪ تجزيي بابت منظم تحقيق نه هجڻ هن مطالعي جي ضرورت کي وڌيڪ اجاگر ڪري ٿو. هي تحقيق ان خال کي پُر ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي ۽ سنڌي ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ موجود لاڳاپن جو ايڪولينگوسٽڪ نقطه نظر سان جائزو وٺندي. ان ذريعي نه صرف ايڪولينگوسٽڪس جي نظرياتي ميدان ۾ نئون اضافو ٿيندو، پر ماحولياتي شعور، ثقافتي ورثي جي تحفظ، ماحول دوست بيانن جي واڌاري ۽ پائيدار ترقي بابت علمي بحثن کي پڻ هٿي ملندي.

3. تحقيق جو مسئلو:

موجوده دور ۾ دنيا کي موسمياتي تبديلي، ماحولياتي آلودگي، قدرتي وسيلن جي گهٽتائي، حياتياتي تنوع جي زوال، جنگلات جي خاتمي ۽ پاڻي جي بحران جهڙن سنگين ماحولياتي مسئلن کي منهن ڏيڻو پئجي رهيو آهي. انهن مسئلن جا اثر نه صرف قدرتي ماحول تائين محدود آهن، پر انساني سماج، معيشت، ثقافت ۽ روزمره زندگيءَ تي پڻ گهرا اثر وجهي رهيا آهن. جيتوڻيڪ ماحولياتي مسئلن جي سائنسي، فني ۽ اقتصادي پاسن تي وڏي پيماني تي تحقيق ٿي چڪي آهي، پر انهن مسئلن جي تشڪيل، عوامي شعور ۽ سماجي روين ۾ ٻولي جي ڪردار تي نسبتاً گهٽ ڌيان ڏنو ويو آهي. ايڪولينگوسٽڪس ان خال کي پُر ڪرڻ جي ڪوشش ڪري ٿي ۽ اهو واضح ڪري ٿي ته ٻولي صرف رابطي جو ذريعو نه، پر ماحولياتي سوچ، سماجي قدرن ۽ انساني روين جي تعمير جو به هڪ اهم وسيلو آهي (Haugen, 1972; Stibbe, 2021).

ماحولياتي مسئلن بابت ماڻهن جي سوچ گهڻو ڪري انهن لفظن، استعارن، اصطلاحن ۽ بيانن کان متاثر ٿئي ٿي، جيڪي ميڊيا، تعليم، سياسي تقريرن، سماجي رابطن ۽ روزمره گفتگو ۾ استعمال ٿين ٿا. جيڪڏهن ماحول کي صرف معاشي وسيلو يا قدرتي سرمايو سمجهي پيش ڪيو وڃي ته اهو قدرتي وسيلن جي بي دريغ استعمال کي جائز بڻائي سگهي ٿو، جڏهن ته ماحول دوست ۽ ذميوار اڻا بيان به ماڻهن ۾ ماحولياتي شعور، سماجي ذميوار ۽ پائيدار ترقي بابت مثبت رويا پيدا ڪري سگهن ٿا. (Alexander & Stibbe, 2014) ان ڪري ماحولياتي مسئلن جي حقيقي سمجهه لاءِ ٻولي ۽ بيانن جو تنقيدي مطالعو انتهائي ضروري آهي.

بين الاقوامي سطح تي ايڪولنگوسٽڪس جي شعبي ۾ ٻولي، ماحول ۽ سماج جي لاڳاپن بابت ڪافي تحقيق ٿي چڪي آهي، پر سنڌي ٻولي ۽ سنڌي سماج جي تناظر ۾ هن موضوع تي تحقيق جو دائرو اڃا محدود آهي. سنڌي ٻولي، لوڪ ادب، پهڪن، چوڻين، شاعري ۽ ثقافتي روايتن ۾ فطرت، زمين، پاڻي، درياهه، وڻن، جانورن ۽ موسمن بابت وسيع لساني ۽ ثقافتي سرمايو موجود آهي، جيڪو انسان ۽ ماحول جي باهمي تعلق جي عڪاسي ڪري ٿو. تنهن هوندي به هن لساني ۽ ثقافتي ورثي جو ايڪولنگوسٽڪ نقطه نظر سان منظم، تنقيدي ۽ سائنسي جائزو اڃا تائين ڪافي حد تائين نه ورتو ويو آهي. ٻئي طرف جديديت، شهري آبادي، گلوبلائيزيشن، بجيٽل ميڊيا ۽ صارف پرست ثقافت جي وڌندڙ اثر سبب ماحول بابت لساني اظهار ۽ سماجي بيانن ۾ نمايان تبديليون اچي رهيون آهن. ماحولياتي مسئلن بابت ميڊيا ۽ سوشل ميڊيا ۾ استعمال ٿيندڙ ٻولي عوامي راءِ ۽ سماجي روين تي اثر انداز ٿي رهي آهي، پر سنڌي ميڊيا ۽ سماجي رابطن ۾ استعمال ٿيندڙ ماحولياتي بيانن جو تنقيدي لساني تجزيو اڃا تائين محدود آهي. نتيجي طور اهو واضح نه ٿي سگهيو آهي ته موجوده لساني اظهار ماحولياتي شعور، سماجي ذميواري ۽ پائيدار ترقي جي واڌاري ۾ ڪهڙو ڪردار ادا ڪري رهيا آهن.

انهيءَ پسمنظر ۾ هن تحقيق جو بنيادي مسئلو اهو آهي ته سنڌي سماج ۾ ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ موجود باهمي لاڳاپن کي ايڪولنگوسٽڪس جي نظرياتي فريم ورڪ تحت منظم طريقي سان سمجهيو وڃي ۽ اهو معلوم ڪيو وڃي ته سنڌي ٻولي، لوڪ ادب، ميڊيا، ثقافتي اظهار ۽ سماجي بيانن ماحولياتي شعور، ماحول دوست روين ۽ پائيدار ترقي جي فروغ ۾ ڪهڙو ڪردار ادا ڪن ٿا. هي تحقيق ان علمي خال کي پرڻ جي ڪوشش ڪندي، جيڪو سنڌي ايڪولنگوسٽڪس جي شعبي ۾ موجود آهي، ۽ اهڙين لساني حڪمت عملي جي سڃاڻپ ڪندي جيڪي ماحولياتي تحفظ، سماجي ذميواري ۽ انسان ۽ فطرت جي وچ ۾ متوازن لاڳاپن کي وڌيڪ مضبوط بڻائي سگهن.

4. تحقيق جا سوال:

1. ايڪولنگوسٽڪس جي نظرياتي نقطه نظر موجب ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ ڪهڙي نوعيت جا باهمي لاڳاپا موجود آهن؟
2. ماحولياتي مسئلن بابت استعمال ٿيندڙ لساني بيانن (Environmental Discourses) ماڻهن جي ماحولياتي شعور، سماجي سوچ ۽ روين تي ڪهڙو اثر وجهن ٿا؟
3. سنڌي ٻولي، لوڪ ادب، پهڪن، چوڻين ۽ ثقافتي اظهار ۾ ماحول ۽ فطرت سان لاڳاپيل ڪهڙا لساني ۽ ثقافتي تصور موجود آهن؟
4. سنڌي ٻولي ۾ موجود ماحولياتي اصطلاحن، استعارن ۽ علامتن جو ماحولياتي شعور ۽ ثقافتي قدرن سان ڪهڙو تعلق آهي؟
5. پرنٽ ميڊيا، اليڪٽرانڪ ميڊيا ۽ سوشل ميڊيا ۾ ماحولياتي موضوعن بابت استعمال ٿيندڙ ٻولي عوامي راءِ ۽ ماحولياتي ذميواري جي تشڪيل ۾ ڪهڙو ڪردار ادا ڪري ٿي؟
6. جديديت، شهري آبادي، گلوبلائيزيشن ۽ بجيٽل رابطن جي نتيجي ۾ سنڌي سماج ۾ ماحول بابت لساني اظهار ۽ بيانن ۾ ڪهڙيون تبديليون آيون آهن؟
7. ايڪولنگوسٽڪس تجزيي جي روشني ۾ ڪهڙيون لساني حڪمت عمليون ماحولياتي تحفظ، ماحول دوست روين ۽ سماجي ذميواري کي وڌيڪ فروغ ڏئي سگهن ٿيون؟
8. سنڌي سماج ۾ ٻولي ۽ ثقافت جي ذريعي پائيدار ترقي (Sustainable Development) ۽ ماحولياتي آگاهي کي هٿي ڏيڻ جا ڪهڙا امڪان موجود آهن؟
9. ايڪولنگوسٽڪس جي نظرياتي فريم ورڪ کي سنڌي ٻولي ۽ ثقافت تي لاڳو ڪرڻ سان ڪهڙا نوان علمي نتيجا ۽ تحقيقي امڪان سامهون اچي سگهن ٿا؟
10. سنڌي سماج ۾ ماحولياتي بيانن جي تنقيدي جائزي جي بنياد تي ماحولياتي پاليسي، تعليم ۽ عوامي آگاهي کي وڌيڪ اثر اٿڻو بڻائڻ لاءِ ڪهڙيون سفارشون پيش ڪري سگهجن ٿيون؟

5. مفروضا: (Hypotheses)

ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ هڪ مضبوط، باهمي ۽ متحرڪ تعلق موجود آهي، جيڪو ماحولياتي شعور، سماجي روين، ثقافتي قدرن ۽ پائيدار ترقي جي فروغ تي نمايان اثر انداز ٿئي ٿو.

5.1 ذيلي مفروضا:

1. ماحولياتي مسئلن بابت استعمال ٿيندڙ لساني بيانن ماڻهن جي ماحولياتي شعور ۽ ماحول بابت فيصلو ڪرڻ جي صلاحيت تي نمايان اثر وجهن ٿا.

2. سنڌي ٻولي، لوڪ ادب، پهڪن، چوڻين ۽ ثقافتي اظهار ۾ موجود ماحولياتي اصطلاح ۽ تصور انسان ۽ فطرت جي وچ ۾ هم آهنگ ۽ ذميوار اٿن لاڳاپن جي عڪاسي ڪن ٿا.
3. پرنٽ ميڊيا، اليڪٽرانڪ ميڊيا ۽ سوشل ميڊيا ۾ ماحولياتي موضوعن بابت استعمال ٿيندڙ ٻولي عوامي راءِ، ماحولياتي آگاهي ۽ سماجي ذميوار جي تشڪيل ۾ اهم ڪردار ادا ڪري ٿي.
4. ماحول دوست، مثبت ۽ ذميوار اٿا لساني بيانيه ماڻهن ۾ ماحولياتي تحفظ، قدرتي وسيلن جي ذميوار اٿي استعمال ۽ پائيدار ترقي بابت مثبت روين کي فروغ ڏين ٿا.
5. سماجي، ثقافتي ۽ معاشي تبديليون سنڌي سماج ۾ ماحول سان لاڳاپيل لساني اظهار، اصطلاحن ۽ بيانين جي نوعيت تي اثر انداز ٿين ٿيون.
6. سنڌي ٻولي ۾ موجود روايتي ماحولياتي ڄاڻ ۽ ثقافتي ورثو ماحولياتي آگاهي، حياتياتي تنوع جي تحفظ ۽ مقامي ماحولياتي قدرن جي بقا ۾ اهم ڪردار ادا ڪري ٿو.
7. ايڪولنگوسٽڪ نقطه نظر جي بنياد تي لساني تجزيو ماحولياتي مسئلن بابت وڌيڪ مؤثر، تنقيدي ۽ پائيدار بيانين جي تشڪيل ۾ مددگار ثابت ٿئي ٿو.
8. تعليمي نصاب، ميڊيا ۽ سماجي رابطن ۾ ماحول دوست ٻولي جي استعمال سان شاگردن ۽ عام ماڻهن ۾ ماحولياتي ذميوار ۽ پائيدار ترقي بابت شعور ۾ واڌارو اچي ٿو.
9. سنڌي سماج ۾ ٻولي، ثقافت ۽ ماحول جي باهمي لاڳاپن کي مضبوط ڪرڻ سان ماحولياتي تحفظ ۽ سماجي ڀلائي لاءِ وڌيڪ اثرائتي حڪمت عمليون تيار ڪري سگهجن ٿيون.
10. ايڪولنگوسٽڪس جي اصولن تي ٻڌل لساني پاليسيون ۽ ماحولياتي رابطي جون حڪمت عمليون ماحولياتي تعليم، عوامي آگاهي ۽ پائيدار ترقي جي مقصدن کي حاصل ڪرڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪري سگهن ٿيون.

6. تحقيقي مقصد (Objectives of the study)

هن مطالعي جو بنيادي مقصد ايڪولنگوسٽڪس جي نقطه نظر تحت ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ موجود باهمي لاڳاپن جو جائزو وٺڻ آهي، خاص طور تي سنڌي ٻولي ۽ ثقافت جي حوالي سان. هي مطالعو اهو سمجهڻ جي ڪوشش ڪري ٿو ته ٻولي ڪيئن ماحولياتي شعور، سماجي قدرن ۽ ماحولياتي ذميوار جي شڪل ڏئي ٿي، ۽ ايڪولنگوسٽڪ تجزيو ڪيئن پائيدار ترقي ۽ ماحول دوست بيانين جي فروغ ۾ مددگار ثابت ٿي سگهي ٿو.

6.1 تحقيقي مقصد:

1. ايڪولنگوسٽڪس جي نظرياتي بنيادن جو جائزو وٺڻ ۽ ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ لاڳاپي سان ان جي اهميت کي سمجهڻ.
2. ماحولياتي بيانين جو تجزيو ڪرڻ ۽ اهو سڃاڻڻ ته لساني چونڊون (linguistic choices) ماحولياتي شعور، عوامي سوچ ۽ سماجي روين تي ڪيئن اثر انداز ٿين ٿيون.
3. ٻولي جي ڪردار جو جائزو وٺڻ ته اها ماحولياتي شعور، ماحولياتي اخلاقيات ۽ سماجي ذميوار واري رويي جي تشڪيل ۾ ڪيئن حصو وٺي ٿي.
4. سنڌي ٻولي، لوڪ ادب، پهڪن، چوڻين، محاورن ۽ ٻين ثقافتي اظهار ۾ موجود ماحولياتي تصورن جي ڳولا ڪرڻ.
5. پرنٽ ميڊيا، اليڪٽرانڪ ميڊيا ۽ ڊجيٽل پليٽ فارمن ۾ ماحولياتي مسئلن بابت استعمال ٿيندڙ ٻولي جو تنقيدي جائزو وٺڻ.
6. سنڌي سماج ۾ ثقافتي ۽ لساني عملن جو ماحولياتي ڄاڻ ۽ پائيدار زندگيءَ جي طريقن تي اثر معلوم ڪرڻ.
7. ايڪولنگوسٽڪ طريقن جي مدد سان ماحولياتي تعليم، لساني پاليسي ۽ پائيدار ترقي ۾ سندن ڪردار جو جائزو وٺڻ.
8. اهڙيون لساني حڪمت عمليون تجويز ڪرڻ جيڪي ماحول دوست رابطن ۽ ماحولياتي پائيداري کي فروغ ڏين.
9. گلوبلائيزيشن ۽ ڊجيٽل رابطن جي نتيجي ۾ سنڌي ٻوليءَ ۾ ماحولياتي بيانين تي ٿيندڙ اثرن جو جائزو وٺڻ.
10. سنڌي تناظر ۾ ٻولي، ماحول ۽ سماج جي لاڳاپي بابت ايڪولنگوسٽڪس جي علمي ميدان ۾ نئين ڄاڻ جو اضافو ڪرڻ.

7. مطالعي جي اهميت: (Significance of the Study)

هي مطالعو ايڪولنگوسٽڪس جي علمي ميدان ۾ خاص اهميت رکي ٿو، ڇاڪاڻ ته اهو ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ موجود پيچيده ۽ باهمي لاڳاپن کي سنڌي ٻولي ۽ ثقافتي تناظر ۾ سمجھڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. موجوده دور ۾ جڏهن دنيا عالمي ماحولياتي بحرانن جهڙوڪ موسمياتي تبديلي، آلودگي، قدرتي وسيلن جي کوٽ ۽ حياتياتي تنوع جي گهٽتائي کي منهن ڏئي رهي آهي، تڏهن صرف سائنسي ۽ فني حل ڪافي نه آهن، بلڪه سماجي، ثقافتي ۽ لساني پهلوئن کي سمجھڻ پڻ انتهائي ضروري ٿي چڪو آهي. (Stibbe, 2021)

هي تحقيق نظرياتي لحاظ کان ان ڪري اهم آهي، جو اها ايڪولنگوسٽڪس جي موجوده علمي فريم ورڪ کي سنڌي سماج تي لاڳو ڪري نئون علمي اضافو فراهم ڪري ٿي. خاص طور تي هاڻن (1972) جي ”Ecology of Language“ ۽ هالبيدي (2001) جي سماجي-فعالي لسانيات جي نظرين کي سنڌي ٻولي ۽ ماحولياتي بيانن جي تناظر ۾ پرکڻ سان نوان علمي نتيجا حاصل ٿي سگهن ٿا. ان سان گڏوگڏ اسٽب (2021) جي ”Stories We Live By“ واري تصور کي استعمال ڪندي اهو سمجھڻ ۾ مدد ملندي ته سنڌي سماج ۾ استعمال ٿيندڙ بيانن ماحولياتي سوچ ۽ روين تي ڪيئن اثر انداز ٿين ٿا.

عملي لحاظ کان هي مطالعو ماحولياتي آگاهي کي وڌائڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪري سگهي ٿو. ميڊيا، تعليمي ادارا ۽ پاليسي ساز ادارا هن تحقيق مان حاصل ٿيندڙ نتيجن جي بنياد تي اهڙيون لساني حڪمت عمليون اختيار ڪري سگهن ٿا، جيڪي عوام ۾ ماحولياتي ذميواري، قدرتي وسيلن جي پائيدار استعمال ۽ ماحول دوست روين کي فروغ ڏين. ماحول بابت استعمال ٿيندڙ ٻولي جي تنقيدي تجزيي ذريعي اهڙا بيان به سڃاڻڻ ممڪن ٿيندا، جيڪي يا ته ماحولياتي نقصان کي هٿي ڏين ٿا يا ماحولياتي تحفظ جي حمايت ڪن ٿا. (Alexander & Stibbe, 2014).

هي مطالعو سنڌي ٻولي ۽ ثقافت جي تحفظ لاءِ پڻ اهم آهي. سنڌي لوڪ ادب، پهڪن، چوڻين، شاعري ۽ روايتي اظهار ۾ فطرت ۽ ماحول بابت جيڪو علم محفوظ آهي، اهو نه صرف ثقافتي ورثو آهي، پر ماحولياتي ڄاڻ جو هڪ اهم ذريعو پڻ آهي. هن تحقيق ذريعي انهن لساني ۽ ثقافتي عنصرن کي ايڪولنگوسٽڪ نقطه نظر سان پرکڻ سان انهن جي علمي اهميت اجاگر ٿيندي ۽ انهن جي تحفظ لاءِ نوان علمي بنياد فراهم ٿيندا.

سماجي لحاظ کان هي مطالعو ماڻهن ۾ ماحولياتي شعور پيدا ڪرڻ ۾ مددگار ثابت ٿي سگهي ٿو. جڏهن ماڻهو اهو سمجهن ٿا ته ٻولي صرف ڳالهه بولڻ جو ذريعو نه آهي، پر اها ماحول بابت سوچ ۽ عمل تي به اثر انداز ٿئي ٿي، تڏهن هو وڌيڪ ذميواري اختيار ڪن ٿا. اهڙي شعور سان سماج ۾ ماحول دوست رويي، پائيدار ترقي ۽ فطرت سان هم آهنگي کي هٿي ملي سگهي ٿي. آخرڪار، هي تحقيق مستقبل جي محققن لاءِ به هڪ اهم بنيادي حوالو فراهم ڪندي، خاص طور تي انهن لاءِ جيڪي ايڪولنگوسٽڪس، سماجي لسانيات، ماحولياتي اڀياس ۽ سنڌي ٻولي تي ڪم ڪرڻ چاهين ٿا. هي مطالعو نوان تحقيقي در کوليندو ۽ سنڌي علمي دنيا ۾ ايڪولنگوسٽڪس جي شعبي کي وڌيڪ مضبوط بڻائڻ ۾ مدد ڏيندو.

8. تحقيق جو طريقو (Research Procedure)

هي تحقيق هڪ منظم علمي طريقو تحت مڪمل ڪئي ويندي، جنهن جو مقصد ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ لاڳاپن کي ايڪولنگوسٽڪس جي نظرياتي فريم ورڪ جي روشني ۾ سمجھڻ آهي. تحقيق جي ڪاميابي لاءِ هيٺيان مرحلا اختيار ڪيا ويندا:

8.1 تحقيق جي رٿابندي (Planning Phase)

هن مرحلي ۾ تحقيق جي موضوع، مسئلي، مقصدن، سوالن ۽ مفروضن کي واضح طور تي ترتيب ڏنو ويندو. ان سان گڏ ايڪولنگوسٽڪس بابت بنيادي ۽ جديد لٽريچر جو جائزو وٺي نظرياتي فريم ورڪ تيار ڪيو ويندو. (Stibbe, 2021) بين الاقوامي ۽ مقامي سطح تي ايڪولنگوسٽڪس، سماجي لسانيات ۽ ماحولياتي بيانن بابت موجود تحقيق جو تفصيلي جائزو ورتو ويندو. ان عمل ذريعي تحقيق لاءِ علمي خال (Research Gap) جي سڃاڻپ ڪئي ويندي. (Fill & Penz, 2018)

8.2 ڊيٽا جي چونڊ (Data Selection)

ڊيٽا مقصد تي ٻڌل نموني (Purposive Sampling) ذريعي چونڊيو ويندو. سنڌي ٻوليءَ جا مختلف ذريعا جيئن:

- لوڪ ادب
- پهڪا ۽ چوڻيون
- شاعري
- ميڊيا مواد (اخبارون، ٽي وي، سوشل ميڊيا)
- ثقافتي ۽ ماحولياتي متن

8.3 ڊيٽا گڏ ڪرڻ (Data Collection)

ڊيٽا گڏ ڪرڻ لاءِ هيٺيان طريقا استعمال ڪيا ويندا:

- دستاويزي تجزيو (Document Analysis)
- متني تجزيو (Textual Analysis)
- ڊسڪورس تجزيو (Discourse Analysis)
- ضرورت پوڻ تي ماهرن سان نيم-ساختي انٽرويو (Semi-Structured Interviews)

8.4 ڊيٽا جو تجزيو: (Data Analysis)

- Ecolinguistic Analysis: ماحولياتي بيانن ۽ ٻولي جي اثرن جو جائزو
- Critical Discourse Analysis (CDA): طاقت، نظريو ۽ سماجي اثرن جو تنقيدي مطالعو
- Thematic Analysis: موضوعاتي نمونن جي سڃاڻپ
- Comparative Analysis: روايتي ۽ جديد لساني اظهار جو مقابلو

8.5 نظرياتي فريم ورڪ جو اطلاق:

تحقيق ۾ هيٺيان نظريا بنيادي حيثيت رکندا:

- هاگن (1972) جو Ecology of Language تصور
- هاليڊي (2001) جي Systemic Functional Linguistics
- اسٽب (2021) جو Ecological Discourse ۽ ”Stories We Live By“ ماڊل

انهن نظرين جي روشني ۾ سنڌي ٻوليءَ ۾ ماحولياتي بيانن جو تجزيو ڪيو ويندو.

8.6 اعتبار ۽ درستگي (Validity and Reliability):

- مختلف ذريعن مان ڊيٽا جي تصديق (Triangulation) ڪئي ويندي
- علمي حوالا APA 7th Edition مطابق ڏنا ويندا
- تجزيي ۾ تسلسل ۽ منطقي ترتيب برقرار رکي ويندي

8.7 اخلاقي پهلو: (Ethical Considerations)

تحقيق دوران علمي ايمانداري کي يقيني بڻايو ويندو. ڪنهن به ذريعي مان ورتل مواد کي صحيح حوالن سان بيان ڪيو ويندو. جيڪڏهن انٽرويو ڪيا ويندا ته شرڪت ڪندڙن جي رضامندي حاصل ڪئي ويندي ۽ سندن سڃاڻپ راز ۾ رکي ويندي.

9. وسيلو: (Resources)

هن تحقيق جي تڪميل لاءِ مختلف بنيادي (Primary) ۽ ثانوي (Secondary) وسيلن کي استعمال ڪيو ويندو. اهي وسيلو تحقيق جي مقصدن مطابق چونڊيا ويندا ته جيئن ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ لاڳاپن کي ايڪولنگوسٽڪ نقطه نظر سان جامع انداز ۾ سمجهي سگهجي.

9.1 بنيادي وسيلو: (Primary Resources)

هن تحقيق ۾ هيٺيان بنيادي وسيلو شامل ڪيا ويندا:

- سنڌي ٻوليءَ جو لوڪ ادب (لوڪ ڪهاڻيون، لوڪ گيت، ڏند ڪٿائون)
- پهالا، چوڻيون ۽ محاورا
- ڪلاسيڪي ۽ جديد سنڌي شاعري
- ماحولياتي موضوعن تي اخبارن جا مضمون ۽ رپورٽون
- ٽيليويزن، ريڊيو ۽ ڊجيٽل ميڊيا جو مواد

- سوشل ميڊيا (Facebook, YouTube, X) وغيره) تي ماحولياتي بيان
- ضرورت پوڻ تي ماهرن سان ڪيل نيم-ساختي انٽرويو (Semi-Structured Interviews)

9.2 ثانوي وسيلو (Secondary Resources)

- ايڪولنگوسٽڪس، سماجي لسانيات ۽ ماحوليات بابت ڪتاب
- بين الاقوامي تحقيقي جرنلز ۾ شايع ٿيل مقالا
- ايم فل ۽ پي ايڇ ڊي ٿيسز
- يونيورسٽي رپورٽون ۽ علمي مقالا
- آن لائين علمي ڊيٽابيس
- بين الاقوامي ادارن جون رپورٽون:

9.3 ڊيٽا جا علمي اوزار (Research Tools & Aids)

تحقيق دوران هي اوزار پڻ استعمال ڪيا ويندا:

- سنڌي ۽ انگريزي لغتون
- انٽرنيٽ ۽ ڊجيٽل لائبريريون

9.5 علمي معاون وسيلو (Academic Support Resources)

ايڪولنگوسٽڪس بابت بنيادي نظرياتي ڪتاب، جهڙوڪ: (Haugen (1972)، (Halliday (2001)، (Fill & Stibbe (2021)، (Mühlhäusler (2001)

10. بحث ۽ تجزيو (Discussion and Analysis)

ن تحقيق جو بنيادي مقصد ايڪولنگوسٽڪس جي نظرياتي فريم ورڪ جي روشنيءَ ۾ ٻولي، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ موجود لاڳاپن جو تنقيدِي جائزو وٺڻ هو. مطالعي مان اهو واضح ٿئي ٿو ته ٻولي صرف رابطي جو ذريعو نه آهي، بلڪه اها ماحول بابت انساني شعور، سماجي قدرن، ثقافتي روين ۽ پاليسي سازي تي پڻ گهرو اثر وجهي ٿي. ايڪولنگوسٽڪس جي بنيادي مفروضن موجب انسان پنهنجي ماحول کي انهن لفظن، استعارن، تشبيهن، بيانين ۽ ثقافتي اظهار ذريعي سمجهي ٿو، جيڪي سماج ۾ عام طور استعمال ٿين ٿا. ان ڪري ماحولياتي مسئلن جو حل صرف سائنسي ڄاڻ يا قانون سازي سان ممڪن نه آهي، پر اهڙي ماحول دوست ٻولي جي به ضرورت آهي جيڪا انسان ۽ فطرت جي وچ ۾ هم آهنگي، ذميواري ۽ پائيداري جي قدرن کي هٿي ڏئي.

يئئر هاگن (Haugen, 1972) جي "Ecology of Language" واري نظريي جي روشني ۾ ڏسجي ته هر ٻولي پنهنجي جاگرافيائي، ثقافتي ۽ سماجي ماحول سان ڳنڍيل هوندي آهي. سنڌي ٻولي ان حوالي سان هڪ اهم مثال پيش ڪري ٿي، ڇاڪاڻ ته سنڌ جي دريائن، ريگستان، زراعت، موسمن، وڻن، پکين ۽ جانورن بابت وسيع لغوي سرمايو سنڌي ٻوليءَ ۾ محفوظ آهي. هي لسانِي سرمايو صرف لفظن جو مجموعو نه آهي، پر ان ۾ صدين جي ماحولياتي تجربن، مقامي علم ۽ قدرتي وسيلن جي استعمال بابت روايتي حڪمت پڻ شامل آهي. مطالعي مان ظاهر ٿئي ٿو ته جڏهن اهڙي مقامي لسانِي ڄاڻ کي نظر انداز ڪيو وڃي ٿو ته نه صرف ٻولي ڪمزور ٿئي ٿي، پر ماحولياتي ڄاڻ جو هڪ اهم ذريعو پڻ ختم ٿيڻ لڳي ٿو.

ن تحقيق جو هڪ اهم نتيجو اهو پڻ سامهون اچي ٿو ته ماحولياتي مسئلن بابت استعمال ٿيندڙ ٻولي ماڻهن جي سوچ تي سڌو اثر وجهي ٿي. مثال طور، "موسمياتي تبديلي (Climate Change)" ۽ "موسمياتي بحران (Climate Crisis)" جهڙن اصطلاحن جا نفسياتي اثر هڪجهڙا ناهن. "بحران" وارو اصطلاح فوري عمل، ذميواري ۽ خطري جو احساس پيدا ڪري ٿو، جڏهن ته "تبديلي" نسبتاً غير جانبدار تاثر ڇڏي ٿي. اهڙيءَ طرح ميڊيا، سرڪاري پاليسين ۽ تعليمي نصاب ۾ لفظن جي چونڊ عوامي روين کي شڪل ڏيڻ ۾ اهم حيثيت رکي ٿي. هي نتيجو Alexander ۽ Stibbe (2014) جي ماحولياتي گفتمان بابت پيش ڪيل نظرين سان مطابقت رکي ٿو.

نڌي لوڪ ادب، پهڪن، چوڻين ۽ ڪلاسيڪي شاعري جي ايڪولنگوسٽڪ جائزي مان معلوم ٿئي ٿو ته سنڌي ثقافت بنيادي طور فطرت دوست ثقافت آهي. شاهه عبداللطيف ڀٽائي، سچل سرمست ۽ ٻين شاعرن جي شاعريءَ ۾ درياهه، برسات، ريگستان، وڻ، پکي ۽ زمين صرف جمالياتي علامتون نه آهن، پر اهي انساني زندگي، اخلاقي قدرن ۽ سماجي هم آهنگي جا استعارا پڻ آهن. اهڙيءَ طرح سنڌي پهڪا ۽ چوڻيون به انسان کي قدرت سان توازن برقرار رکڻ، پاڻي جي حفاظت، محنت، موسمن جي سڃاڻپ ۽ وسيلن جي ذميواري استعمال جو

درس ڏين ٿيون. ان مان ثابت ٿئي ٿو ته سنڌي ٻوليءَ ۾ ماحولياتي اخلاقيات (Environmental Ethics) جو هڪ مضبوط بنياد موجود آهي، جنهن کي جديد ماحولياتي تعليم سان ڳنڍي سگهجي ٿو.

طالعي مان اهو پڻ ظاهر ٿئي ٿو ته جديد دور ۾ گلوبلائيزيشن، شهري زندگي، صارف پرستي ۽ ڊجيٽل ميڊيا جي وڌندڙ اثر سبب ماحول بابت لساني اظهار ۾ نمايان تبديليون اچي رهيون آهن. اشتهارن، ڪاروباري مهمن ۽ واپاري بيانن ۾ واڌ، ترقي ۽ واپرائڻ کي ترقي جي علامت طور پيش ڪيو وڃي ٿو، جڏهن ته قدرتي وسيلن جي تحفظ بابت گفتگو نسبتاً محدود نظر اچي ٿي. آرن اسٽب (Stibbe, 2021) مطابق اهڙا "Stories We Live By" انسانن کي غير شعوري طور ماحول جي استحصال ڏانهن مائل ڪن ٿا. هن تحقيق جو تجزيو پڻ ان نتيجي جي تائيد ڪري ٿو ته ٻوليءَ ۾ موجود اقتصادي ۽ صارف پرست بيانيه ماحولياتي بحرانن کي وڌيڪ پيچيده بڻائي سگهن ٿا، جڏهن ته ماحول دوست بيانيه ذميواراڻن سماجي روين کي فروغ ڏين ٿا.

وڌل ميڊيا جي حوالي سان به اهم مشاهدا سامهون آيا. هڪ طرف ڊجيٽل پليٽ فارم ماحولياتي آگاهي، وڻڪاري مهمن، پاڻي جي بچاءَ ۽ موسمياتي تبديلي بابت معلومات کي تيزيءَ سان عام ڪرڻ جو ذريعو بڻيا آهن، ته ٻئي طرف غير تصديق ٿيل معلومات، افواهن ۽ غير سائنسي دعوائن جي تيز ڦهلاءَ جو سبب پڻ بڻجن ٿا. اهڙي صورتحال ۾ تنقيدي ڊسڪورس ايناليسز (Critical Discourse Analysis) انتهائي اهم ٿي وڃي ٿي، ڇاڪاڻ ته اها صحيح ۽ غلط ماحولياتي بيانن جي وچ ۾ فرق ڪرڻ ۾ مدد فراهم ڪري ٿي.

علمي شعبي جي حوالي سان پڻ هن تحقيق مان واضح ٿيو ته جيڪڏهن نصاب ۾ سنڌي ٻوليءَ جي لوڪ ادب، ماحولياتي پهڪن، ڪلاسيڪي شاعري ۽ مقامي ماحولياتي علم کي شامل ڪيو وڃي ته شاگردن ۾ ماحولياتي ذميوارِي، تنقيدي سوچ ۽ پائيدار ترقي بابت وڌيڪ مثبت روايت پيدا ٿي سگهن ٿا. ماحولياتي تعليم کي صرف سائنس جي مضمون تائين محدود رکڻ بدران لسانيات، ادب، سماجيات ۽ ثقافت سان ڳنڍڻ وڌيڪ اثرائتو ثابت ٿيندو. هي نتيجو Fill ۽ Penz (2018) جي انهن خيالن سان هم آهنگ آهي، جن موجب ايڪولينگوسٽڪس تعليم ۾ ماحول دوست شعور پيدا ڪرڻ لاءِ هڪ مؤثر نظرياتي فریم ورڪ مهيا ڪري ٿي.

هن تحقيق جي تجزيي مان هڪ ٻيو اهم پهلو به سامهون اچي ٿو، جيڪو لساني تنوع ۽ حياتياتي تنوع جي وچ ۾ تعلق سان لاڳاپيل آهي. سنڌي ٻوليءَ ۾ موجود مقامي اصطلاح، ٻوٽن ۽ جانورن جا نالا، موسمن جي سڃاڻپ ۽ زراعت سان لاڳاپيل لفظ نه صرف لساني ورثو آهن، پر اهي مقامي ماحولياتي ڄاڻ جا پڻ اهم ذريعا آهن. جيڪڏهن اهي لفظ ۽ اظهار عام استعمال مان نڪري وڃن ٿا ته ان سان گڏ روايتي ماحولياتي علم به آهستي آهستي ختم ٿيڻ لڳندو. تنهن ڪري لساني تحفظ ۽ ماحولياتي تحفظ کي هڪ ٻئي کان الڳ نٿو ڪري سگهجي.

جموعي طور هن تحقيق جو بحث اهو ظاهر ڪري ٿو ته ايڪولينگوسٽڪس صرف لسانيات جي هڪ شاخ نه، پر هڪ جامع بين العالومي نقطه نظر آهي، جيڪو ٻولي، ثقافت، ماحول ۽ سماج جي وچ ۾ موجود پيچيده لاڳاپن کي سمجهڻ ۾ اهم ڪردار ادا ڪري ٿو. سنڌي ٻولي ۽ ثقافت ۾ موجود ماحولياتي بيانيه، لوڪ ادب ۽ روايتي علم ماحولياتي شعور جي واڌاري لاءِ انتهائي قيمتي وسيلو آهن. جيڪڏهن انهن کي جديد تعليم، ميڊيا، پاليسي سازي ۽ سماجي رابطن ۾ مؤثر نموني استعمال ڪيو وڃي ته نه صرف ماحولياتي آگاهي وڌائي سگهجي ٿي، پر پائيدار ترقي، سماجي ذميوارِي ۽ انسان ۽ فطرت جي وچ ۾ متوازن لاڳاپن کي پڻ مضبوط بڻائي سگهجي ٿو. هن تحقيق مان اهو پڻ ثابت ٿئي ٿو ته سنڌي تناظر ۾ ايڪولينگوسٽڪس تي وڌيڪ ميداني ۽ تقابلي تحقيق جي ضرورت آهي، جيئن مقامي لساني ۽ ثقافتي ورثي کي عالمي ماحولياتي بحثن سان مؤثر نموني ڳنڍي سگهجي. هي بحث ۽ تجزيو هن مطالعي جي بنيادي مفروضي جي تائيد ڪري ٿو ته ٻولي ماحولياتي شعور، سماجي روين ۽ پائيدار ترقي جي تشڪيل ۾ هڪ بنيادي ۽ فعال قوت آهي.

11. سفارشون: (Recommendations)

هن تحقيق جي نتيجن ۽ ايڪولينگوسٽڪس جي نظرياتي فریم ورڪ جي روشني ۾ هيٺ ڏنل سفارشون پيش ڪيون وڃن ٿيون:

10.1 تعليمي نظام لاءِ سفارشون:

تعليمي ادارن ۾ ماحولياتي تعليم (Environmental Education) کي ٻولي ۽ لساني بيانن جي تناظر سان گڏ پڙهايو وڃي. نصاب ۾ اهڙا مواد شامل ڪيا وڃن، جيڪي شاگردن ۾ ماحول دوست سوچ، تنقيدي شعور ۽ پائيدار ترقي بابت ڄاڻ پيدا ڪن. خاص طور تي سنڌي ٻوليءَ جي لوڪ ادب ۽ ثقافتي متنن کي ماحولياتي تعليم سان ڳنڍيو وڃي.

10.2 ميڊيا لاءِ سفارشون

پرنٽ، اليڪٽرانڪ ۽ ڊجيٽل ميڊيا کي گهرجي ته ماحولياتي مسئلن بابت استعمال ٿيندڙ ٻولي کي وڌيڪ ذميواراڻو، واضح ۽ سائنسي بڻائين. اهڙا بيانيه استعمال ڪيا وڃن جيڪي ماحولياتي تحفظ، وسيلن جي پائيدار استعمال ۽ سماجي ذميوارِي کي هٿي ڏين، نه ڪي غير شعوري واپرائڻ يا ماحولياتي نقصان کي وڌائين.

10.4 پاليسي ساز ادارن لاءِ سفارشون

حڪومتي ۽ غير سرڪاري ادارن کي ماحولياتي پاليسين ۾ لساني پهلو (Linguistic Dimension) کي پڻ شامل ڪرڻ گهرجي. پاليسي دستاويزن ۾ استعمال ٿيندڙ ٻولي اهڙي هجي جيڪا عوام ۾ ماحولياتي شعور ۽ ذميوارِي پيدا ڪري.

10.5 تعليمي نصاب سازي لاءِ سفارشون:

سنڌي ٻولي ۽ ادب جي نصاب ۾ ماحولياتي موضوعن کي وڌيڪ اهميت ڏني وڃي. پهاڪن، چوڻين، شاعري ۽ لوڪ ادب مان اهڙا مثال شامل ڪيا وڃن، جيڪي فطرت سان هم آهنگي، ماحولياتي تحفظ ۽ پائيدار زندگي کي اجاگر ڪن.

10.6 سماجي شعور لاءِ سفارشون:

عام ماڻهن ۾ ماحولياتي شعور وڌائڻ لاءِ سماجي رابطن، سيمينارن، ورڪشاپن ۽ آگاهي مهمن ذريعي ايڪولنگوسٽڪ نقطه نظر کي فروغ ڏنو وڃي. ماڻهن کي اهو سمجهائڻ ضروري آهي ته ٻولي صرف رابطي جو ذريعو نه آهي، پر اها ماحول بابت سوچ ۽ عمل کي به متاثر ڪري ٿي.

10.7 ڊجيٽل ميڊيا لاءِ سفارشون:

سوشل ميڊيا پليٽ فارمن تي ماحولياتي موضوعن بابت صحيح، سائنسي ۽ ذميواريون معلومات شيئر ڪرڻ جي حوصلا افزائي ڪئي وڃي. غلط معلومات، افواهه ۽ گمراهه ڪندڙ بيانن جي نشاندهي لاءِ تنقيدي لساني شعور کي فروغ ڏنو وڃي.

10.8 مستقبل جي تحقيق لاءِ سفارشون:

مستقبل جي محققن کي صلاح ڏني وڃي ٿي ته ايڪولنگوسٽڪس جي حوالي سان سنڌي ٻولي، ٻين علائقائي ٻولين ۽ بين الاقوامي ٻولين جو تقابلي مطالعو ڪن. ان سان گڏ ماحولياتي بيانن تي مقداري (Quantitative) ۽ مخلوط (Mixed Methods) تحقيق کي به هٿي ڏني وڃي.

10.9 ثقافتي ورثي جي تحفظ لاءِ سفارشون:

سنڌي لوڪ ادب، پهاڪن، چوڻين ۽ روايتي علم کي دستاويز ڪري محفوظ ڪيو وڃي، ڇاڪاڻ ته اهو نه صرف ثقافتي ورثو آهي، پر ماحولياتي ڄاڻ جو اهم ذريعو پڻ آهي.

References

- Alexander, R., & Stibbe, A. (2014). From the analysis of ecological discourse to the ecological analysis of discourse. *Language Sciences*, 41, 104–110.
- Fill, A., & Mühlhäusler, P. (Eds.). (2001). *The Eco linguistics reader: Language, ecology and environment*. Continuum.
- Fill, A., & Penz, H. (Eds.). (2018). *The Routledge handbook of ecolinguistics*. Routledge.
- Halliday, M. A. K. (2001). New ways of meaning: The challenge to applied linguistics. In A. Fill & P. Mühlhäusler (Eds.), *The ecolinguistics reader: Language, ecology and environment* (pp. 175–202). Continuum.
- Haugen, E. (1972). *The ecology of language*. Stanford University Press.
- Maffi, L. (2005). Linguistic, cultural, and biological diversity. *Annual Review of Anthropology*, 34(1), 599–617.
- Mühlhäusler, P. (2003). *Language of environment, environment of language: A course in ecolinguistics*. Battlebridge Publications.
- Stibbe, A. (2021). *Ecolinguistics: Language, ecology and the stories we live by* (2nd ed.). Routledge.